

Fecr Yayınları: 702

İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE ÇÖL

Emine Ülkü BASTEM

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Temmuz 2023

ISBN: 978-625-6436-51-0

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE
ÇÖL

Emine Ülkü BASTEM

Ankara 2023

Emine Ülkü BASTEM

1994 yılında Van'da doğdu. İlkokul, ortaokul ve lise öğrenimini Erzurum'da tamamladı. 2017 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2023'te Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı'nda "İslam Öncesi Dönemde Çöl" isimli tez çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. Erzurumda yaşamakta olup, akademik çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖN SÖZ	11
GİRİŞ	15
ÇALIŞMANIN KONUSU, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	15
I. Çalışmanın Konusu, Amacı, Önemi, Problemleri ve Yöntemi	15
A. Çalışmanın Konusu	15
B. Çalışmanın Önemi, Hedefi ve Problemleri	16
C. Çalışmanın Yöntemi	18
1. Kültürel Antropolojik Yaklaşım	20
2. Beşeri Ümran	27
3. Coğrafya ve İnsan	30
II. Kaynaklar ve Araştırmalar	32
A. Klasik Eserler	32
B. Çağdaş Eserler	33

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇÖL OLGUSU VE COĞRAFYASI	35
1.1. Bir Olgu Olarak Çöl	35
1.1.1. Coğrafya Olarak Çöl	35
1.1.2. Çöl Oluşumu	40
1.1.3. Arap Yarımadası ve Arabistan Çölü	41
1.2. Çölün Bitki ve Hayvanları	55
1.2.1. Yetişen Bitkiler	55
1.2.1.1. Hurma	56
1.2.1.2. Üzüm	61
1.2.1.3. Erâk Ağacı	62
1.2.1.4. İzhir	63
1.2.1.5. Sidr Ağacı	63
1.2.1.6. Diğer Bitkiler	65
1.2.2. Hayvanlar	67

1.2.2.1. Deve -----	67
1.2.2.2. Devekuşu -----	73
1.2.2.3. Diğer Hayvanlar -----	74
1.2.3. Mimari Yapı-----	75
1.3. Coğrafya ve Araplar-----	80

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA ÇÖL OLGUSU -----	85
2.1. İslam Öncesi Dönemi Anlama Noktasında Kur'ân-----	85
2.2. Çölün Kur'ân Ayetlerine Yansımaları-----	88
2.2.1. Kur'ân'da Dil Yapısı ve Çöl İlişkisi-----	89
2.2.2. Coğrafi Bir Olgu Olarak Kur'ân'da Çöl -----	91
2.2.3. Kur'ân'da Cennet-Cehennem Tasviri ve Çöl -----	98
2.2.4. Kur'ân'da Bazı Doğüstü Varlıklar ve Çöl -----	101
2.2.5. Kur'ân'da Bedevilik-----	102
2.2.6. Kur'ân'da Bahsedilen Diğer Peygamberler ve Çöl Olgusu -----	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE ÇÖLÜN TOPLUMSAL OL- GULAR VE TARİH ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ -----	115
3.1. Çölle Oluşan Sosyal Yapı -----	115
3.1.1. Arabilik -----	115
3.1.2. Bedevilik -----	120
3.1.3. Kabilecilik ve Asabiyet-----	132
3.1.3.1. Toplumsal Yapılanma Olarak Kabilecilik --	132
3.1.3.2. Bir Kabile Yasası Olarak Asabiyet -----	139
3.2. İslam Öncesi Dönemde Araplar ve Çöl-----	149
3.2.1. Çölün İnsan Tabiatı ve Karakteri Üzerindeki Etkisi	149
3.2.2. Çölün Kadın ve Erkek Rollerini Üzerine Etkisi ---	162
3.2.3. Çölün Bedevi Psikolojisine ve Zihniyetine Etkisi	167
3.2.4. Çölün Arap Hukuk Sistemine ve Siyasetine Etkisi -	176
3.2.5. Çölün Bedevi Giyecek ve Yiyecek Kültürüne Etkisi	182
3.2.6. Çölün Arap Ekonomisi Üzerine Etkisi-----	190

3.2.7. ölün Arap Din ve İnançlarına Olan Etkisi -----	205
3.2.8. ölün Arap Mitolojisine Etkisi -----	230
3.2.9. ölün Arap Dil ve Edebiyatı Üzerindeki Etkisi Dil-	242
3.2.10. ölün Arap Eğlence ve Sanat Anlayışı Üzerine Etkisi -----	258
3.2.11. ölün İslam Öncesi Arap Eğitim Faaliyetlerine Etkisi -----	264
3.2.12. ölün Arap Kültür ve Geleneklerine Etkisi ----	273
SONUÇ -----	285
KAYNAKÇA -----	291

KISALTMALAR

çev	: Çeviren
ed	: Editör
bkz	: Bakınız
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö	: Milattan Önce
der	: Derleyen
km	: Kilometre
mm	: Milimetre
yy	: Yüzyıl
b	: Bin, İbn, (oğlu)
ö	: Ölümü, ölüm tarihi
thk	: Tahkik eden
b.y.	: Basım yeri yok
t.y.	: Tarih yok
s.s	: Sayfa sayısı, sayfa aralığı
c	: Cilt
Hız	: Hazreti
vb	: ve benzeri
m ³	: Metreküp

ÖN SÖZ

İnsanoğlu, yeryüzünde tabii çevre ile iç içe yaşayan, bundan hem etkilenen hem de bu çevreyi etkileyen bir varlıktır. İnsanlar ve belirli insan toplulukları, yaşadığı tabiat ile kurduğu ilişkilerle karakterize olmaktadır. Bu şekilde var olan tabii bir etkileşim, toplumların ve medeniyetlerin inşasında kaçınılmaz bir faktördür. Bireyin çevresiyle giriştiği ilişkiler sonucunda ise kendine has çeşitli faaliyetler ve değerler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla belli bir bölgedeki ve zaman dilimi içerisindeki kişileri ve toplulukları anlayıp anlamlandırmak ve yaşadığı çevrenin yakından tanınması, sosyal bilimler için önemli bir mevzudur.

Coğrafya, bireylerin ve toplumların kimlik inşasında tek unsur olmasa da büyük ölçüde onları etkileyen önemli elementlerden birisi olarak karşımıza çıkar. Birey ve toplum, farkında olmadan yaşadığı coğrafyanın belirleyici karakteristik özelliklerini üzerinde taşırlar. Bu etki, neredeyse hayatlarının birçok sahasında kendini göstermektedir. İnsanların faaliyetleri, duygu ve düşünceleri, değer algıları, yaşam biçimleri bu etkiye göre renk kazanmaktadır.

İslam Öncesi Dönem ve hatta sonrası Arap toplumunun iyi analiz edilmesi için bu toplumun etkileşim içerisinde bulunduğu çevre koşullarının ve bu çevre koşullarının bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisinin göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmekteyiz.

İslam Öncesi Dönemde önemli bir etkisi bulunan çöl, bir arazi bozulması ve önemli ölçüde çevresel değişimin karşılığıdır. Bu tabiat, pek çok coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. As-

ya, Afrika ve Avrupa kıtalarının kesiştiği bölgede yer alan Arabistan yarımadası, çöl fenomeninin yoğun olarak kendini gösterdiği kıtalar içerisindedir. Arap yarımadası etrafı her ne kadar denizlerle çevrili bir konumda yer alsada yüksek sıcaklıkların ve çöl oluşumunun etkisinden uzaklaşmamıştır. Fakat bu etki, her yerde eşit bir şekilde kendisini göstermemiştir. Özellikle İslam inancının zuhur ettiği Hicaz bölgesi yüksek sıcaklıkların ve yoğun buharlaşmanın etkisiyle meydana gelen çöl ekolojisinin baskın olarak kendini gösterdiği bölgelerden birisidir.

Çöl tabiatı, İslam Öncesi Dönem Arap toplumunu şekillendiren önemli bir coğrafi etkidir. Düzensiz yağışların ve yüksek buharlaşmanın baskın, su kaynaklarının ve verimli arazilerin yok denecek kadar az olduğu çöl tabiatı içerisinde insan ve toplum yaşamı kolay olmamıştır. Çöl, içerisinde yaşadığı insanları etkin bir mücadele serüvenine sokan ve yaşam biçimini derinden etkileyen baskın bir ekolojidir. Peki, bu tabiat, İslam Öncesi Dönem Arap toplumu üzerinde nasıl bir etki yaratmıştır? İslam Öncesi Dönem toplumu inşa eden sosyokültürel fenomenler içerisinde çöl hangi noktalarda kendisini göstermektedir?

Bu durumdan hareketle İslam tarihi açısından önemli bir dönem aralığını kapsayan İslam Öncesi Dönemde kendini baskın bir şekilde gösteren çöl ekolojisinin bu toplum üzerindeki etkisini müstakil bir çalışma olarak ele almayı gerekli gördük. Bu çalışma esnasında çöl ekolojisinin, İslam Öncesi Dönem toplumu üzerindeki ekonomik yaşantısı, siyasî anlayışları, toplumsal hayat içerisinde insanların yaşam biçimleri, giyim kuşamları, zihniyet yapısı, duyu ve düşünceleri, dinî algıları ve ilgi alanları gibi çeşitli sahalarda olan etkisini sunmaya çalıştık.

İslam Öncesi Dönem toplumunu daha yakından tanıyıp, o toplumun kendine has olay ve olgularını daha doğru bir şekilde anlayıp anlamlandırabilmemiz adına ele aldığımız bu çalışmamızın bu alanla ilgilenenler nezdinde olumlu bir karşılık bulmasını temenni ediyoruz. Çalışmamızın içeriği itibarıyla İslam Öncesi Dönemi daha farklı bir yaklaşımla ele alması ve bu bağlamda daha önce bir bütün olarak ele alınmamış olmasından dolayı taşıdığı kusurların belli ölçüde mazur görülebileceğini düşünmekteyiz. Çalışmayla ilgilenen kişilerin çalışmaya yönelik yapıcı eleştirileriyle daha da nitelikli hal alacağını ifade etmek isteriz.

Öğrencisi olduğum süreçten bu yana maddi ve manevi her türlü desteğini yanımda hissettiğim, gerek alan gerekse alan dışı pek çok konuda ilmi birikiminden ziyadesiyle yararlandığım kıymetli danışman hocam Prof. Dr. M. Hanefi Palabıyık'a, bilgi ve birikimlerinden çeşitli anlamlarda istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Zeki İşcan'a çalışma sürecimde yanımda olan, yardımlarını esirgemeyen ve çalışmamla yakından ilgilenen kıymetli arkadaşlarım Arş. Gör. Zeynep Keleşoğlu, İlknur Söylemez, Fatma Betül Özçelik ve Arş Gör. Nurunnisa Bayram'a ve her daim yanımda olan kıymetli aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Emine Ülkü BASTEM
Erzurum 2022